

Резюме

На основе архивных и опубликованных источников исследуется вопрос о мероприятиях украинских правительств и института Главного уполномоченного правительства УНР Ивана Огиенко по социальной защите граждан республики с ноября 1919 по ноябрь 1920 гг., когда Украинская революция переживала один из самых сложных и драматических периодов.

Ключевые слова: *Директория, Совет Народных Министров, Главный уполномоченный УНР, Украинская Народная Республика, граждане, экономический кризис, инфляция, зарплата, материальная помощь, стипендия, пенсия.*

Одержано 24 квітня 2013 р.

УДК 37.014.1-37.014.12-94(477)

О.Л. Рябченко

«КОЛИШНІ»: СТРАТЕГІЇ І ПАРАДОКСИ ЗДОБУТТЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УСРР У 1920-ті роки

У статті аналізуються стратегії, які використовували «колишні» люди та їхні діти для здобуття вищої освіти в УСРР як необхідної умови інтеграції до раннього радянського суспільства; висвітлено політику радянської влади щодо цієї категорії молоді і методи виховання відданих їй громадян.

Ключові слова: *«колишні», «пролетаризація», «чистки», радянське суспільство, інтеграція, життєва стратегія, соціальне походження, ідентичність.*

Проблеми інтеграції представників колишніх привілейованих класів і їхніх дітей у нове суспільство сьогодні привертають увагу все більшого числа дослідників і є одним із пріоритетних напрямків соціальної історії¹. Дослідження цих питань вимагає не лише використання широкого кола джерел, а й розгляду їх в загальноісторичному контексті, із врахуванням становища різних соціальних і вікових груп, оскільки процес пристосування особистої історії до вимог нової державної ідеології охопив усі шари населення.

Особливо болісною була інтеграція в радянське суспільство дітей «колишніх», яким потрібно було отримати освіту і спеціальність, всіма можливими шляхами минаючи жорсткі вимоги до соціального складу студентства. Питання пристосування їх до умов життя і навчання є важливим перспективним напрямком наукових пошуків сьогодення.

Метою статті є з'ясування стратегій, які використовувала дискримінована молодь для вступу до вищих навчальних закладів УСРР, навчання у них, а після закінчення пристосуватись до нових реалій

Наявні у нашому розпорядженні документи дозволяють виділити декілька стратегій, що використовувалися «колишніми» з метою здобуття вищої освіти. Стратегія перша – активна підтримка влади. Була харак-

терна для тієї частини молоді непролетарського походження, яка позитивно сприйняла ідеї соціальної рівності і мала заслуги перед радянською владою, як, наприклад, перебування в Червоній Армії і участь в боях на фронтах громадянської війни. Після закінчення воєнних дій фронтовики цілком легальним шляхом отримували в своїх військових частинах необхідні для вступу документи. Юридично цього було достатньо для того, щоб позбутися тавра «експлуататора»². Для цієї категорії молоді, як і для пролетарської за походженням, характерним був комплекс ідеї відплати за їхні революційні заслуги, бо у військових частинах неодноразово наголошувалося, що червоноармійці мають переваги не лише при вступі до ВНЗ, а в процесі навчання. Та в інститутах такі студенти з часом все чіткіше усвідомлювали, що минулі їхні заслуги для влади вже мало значимі, що вірність їй потрібно підтверджувати щодня заново. Зокрема, ті вчинки, що раніше вважалися «великими заслугами перед революцією» і за які легко можна було отримати відрадження до ВНЗ, меркли перед «чужим соціальним походженням». Так, А.В. Дольський, прослуживши добровільно з 1919 по 1923 р., не приховуючи свого народження в родині священика, був відраджений на робітфак в Одесу, після закінчення якого правління рекомендувало його з позитивною характеристикою до військово-медичної академії³. Але вже з першого курсу його виключили «за зв'язок з батьком-попом». Сам А.В. Дольський писав: «с того момента, как узнали о моём социальном происхождении, некоторые не в меру досужие, сочли своим долгом выгнать меня из вуза, ища причин к этому, выискивая их где только возможно ... плохого ничего я не сделал, а если родился от таких родителей ... просить прощенья за это у косившегося студента на меня не буду...»⁴. «Чи можна знайти більш яскравий приклад бюрократизму ... Мене віднесли до нетрудового елемента, зовсім не беручи до уваги, що я ... служив добровольцем в РСЧА два роки й неодноразово брав участь в боях...», – писав студент Київського кооперативного інституту Л.О. Безрадецький⁵.

Сподівалися на милосердя «самої справедливої в світі держави» і ті молоді люди із непролетарського середовища, які рано втратили батьків. Залишившись сиротами, багато із них з раннього дитинства вимушені були вести напівголодне трудове життя. Отримуючи командировки до ВНЗ, їм і в голову не приходило, що у когось виникнуть сумніви у їхній непричетності до «соціально-ворожих» класів. Та пильні прибічники справедливості доводили, що таким студентам немає місця у радянській школі. Наприклад, студентку четвертого курсу Харківського технологічного інституту А.І. Крушедольську, вихованку дитячого будинку, виключили із інституту через батька – священика, який помер ще у 1907 р., коли дочці був всього один рік⁶. Студентка Київського медичного інституту Н. Журавель, яку «вичистили» із 5 курсу, також писала: «Я не считаю себя социально-чуждым элементом потому, что, хотя мой отец и был состоятельным (имел приблизительно 80-90 десятин), но мне кажется, что меня обвинять в этом нельзя, так как мне было полтора года, когда он

умер; и потому я снимаю с себя всякую ответственность в приобретении этого состояния...»⁷. Трагедія таких молодих людей достовірно показана у романі «суворого аналітика доби» В. Підмогильного «Місто» образом «чужого» для радянського ВНЗ студента Бориса Задорожного. Доля цього веселого і здібного юнака була повна злиднів та прикrostей саме через те, що «він мав необережність родитися від священника, що хоч і помер тому років з десять, але й цим не змив плями з синовієї честі. Двічі його виключали з інституту за соціальне походження, і він двічі поновлювався, бо особисте минуле його було справді бездогане...»⁸.

Таким чином, «вороже соціальне походження» було вагомішим за вірність ідеалам більшовиків, за активну позицію у громадському житті. Воно вважалося тяжким злочином і тінню слідувало за людиною. Як говорив М. Москвін «будь ти трижды революционером, но стоит тебе иметь «прошлое», тебя загоняют в тартарары, как только это обнаружится – чтобы помнил, да чтоб другие не забывали»⁹.

Стратегія друга – відредагування минулого. Досить часто молодь із «колишніх» отримувала необхідні для вступу документи, змінивши опікунство батьків на тих родичів, які мали хоч якісь заслуги перед радянською владою. Своєю поведінкою та активною участю у громадському житті інституту вони намагалися довести свою відданість державній політиці, показати відсутність ідеологічних зв'язків з непролетарською сім'єю. Так, до Полтавського індустріального технікуму син дяка з Чернетчини Ю.Д.Зубков зміг вступити за командировкою спілки Робос, членом правління окружної філії якої був його рідний брат, який до того ж добровільно служив у Червоній Армії¹⁰. Зазначивши, що абітурієнт знаходиться на утриманні брата-вчителя, а не батька-священника, командировка була отримана і Ю.Д. Зубков став студентом¹¹.

Широко практикувалося у ті роки зречення від батьків, яке стало звичним явищем. Наприклад, студентка Чернігівського ІНО В.І. Бородаєвська писала: «пятилетняя самостоятельная жизнь и работа в пролетарской среде выработали во мне твёрдые взгляды, противоположные той среде, из которой я вышла. Поэтому я уже не могла не отказаться от неё, я навсегда порвала связь со своей семьёй»¹². Такі студента намагалися всіма можливими засобами довести, що вони не підтримують зі своїми батьками ніяких зв'язків, що перебувають на утриманні інших родичів чи самі заробляють собі на життя, але і це не рятувало їх від доносів та неприємностей. Наприклад, сина священника, студента останнього курсу Ніжинського ІНО М.С. Макаревського виключили за те, що він «не порвав стосунки з батьком». У своєму листі до Я.П. Ряппо юнак писав: «От меня, как от прокаженного, убегают. Где я не просил работы, везде указывают на то, что я «вычищен», а как быть мне дальше, как существовать? И все оттого, что я, будто бы, «не порвал святы с отцом-священником». Клянусь чем угодно, что меня без вины обвинили. Меня обвинили, что я получаю средства от родителей. Но я имею документы, свидетельствующие об обратном»¹³.

Газети постійно друкували оголошення про зречення від батьків, що зовсім не говорило про щирість таких дій, оскільки багатьох студентів звинувачували у підтримці контактів із батьками, зокрема у відвідуванні їх під час канікул.

Стратегія третя – приховування минулого. Спроби знайти своє місце у ранньому радянському соціумі досить часто вимагали якщо не забути про своє походження, то у крайньому разі приховати його, відмовитися від попередньої ідентичності. Використовувати таку стратегію перш за все змушувала непослідовність у реалізації політики влади на місцях. Наприклад, незважаючи на постійні переконання про те, що безперешкодно отримають вищу освіту ті студенти, які не будуть приховувати свого соціального походження і добровільно вказуватимуть його при вступі в анкетах чи під час спеціально організованих тижнів самовикриття, все ж були виключені з ВНЗ. Враховуючи гіркий досвід тих, хто повірив таким запевненням, розповсюдженням стало явище підробки документів і створення відповідного пролетарського образу, що дозволило б закінчити інститут. У попередніх дослідженнях ми детально зупинилися на цій проблемі¹⁴.

Із зміненим прізвиськом чи з фіктивними документами, що свідчили про пролетарське походження, представники «колишніх», намагаючися «замести сліди», їхали на навчання подалі від дому, у великі міста, які давали можливість приховати своє минуле, розчинитися у натовпі, отримати новий шанс для подальшого існування. Як і в описаних вище випадках, можливість закінчити ВНЗ такі студенти мали, якщо раптово не виявиться їхнє дійсне походження. Для прикладу наведемо випадок із студентом Одеського ІНО Штекелісом М., який вважався за документами пролетарським студентом, але під час перереєстрації у грудні 1923 р. його було позбавлено права навчання саме завдяки суб'єктивному фактору. Ректор ОІНО П.А. Самулевич вказав на те, що йому відомо про існування у місті Кам'янці магазинів Штекеліса і Гетесмана. Невдасі Мойсею не поталанило, довелося визнати, що саме його батько і є співвласником цих магазинів, що і стало основою для вироку: «За попытку ввести комиссию в заблуждение – исключить. Штекелис антипролетарской идеологии и чуждый советской власти»¹⁵.

Ніхто не мав гарантії від того, що в один прекрасний день хтось із «доброчливців» раптом не впізнає в «пролетарському» студентові колишнього дворянина чи нащадка власника великого підприємства і негайно не потурбується про чистоту студентських лав. Наприклад, лише коли студентку Одеського медичного інституту Орленко Л.П. під час літніх канікул послали в Ісаєвський район Одеської губернії для проведення громадської роботи з лікнепу, один партієць випадково впізнав у ній дочку дворянина, великого землевласника, члена фракції правих Державної думи III і IV скликання Новицького П.В. Відразу ж до ректора було відправлено листа, в якому вказувалося, що зазначена студентка «дочка предводителя дворян Ананьевского уезда, члена Госдумы Новицкого. Так что её отец по фа-

мили Новицький, таким образом она носит фамилию Орленко [,] нам не известно» і висловлювалося прохання прийняти необхідні заходи до цього «совершенно чуждого элемента»¹⁶.

Іншим таланило більше, їх не видавали. Так, Д. Гуменна згадує про одну із таких чисток у Київському ІНО: «Стояли разом зо мною під цими дверима й Тамара Масюкевич та Мотря Мельник. Це були товаришки, вони покінчали білоцерківську педагогічну школу і знали особисто одноокого Бровченка, того, що сидів за дверима та чистив. Він із ними разом був у білоцерківській школі... І він добре знав, що Тамара – попівна, а Мотря – міценька куркулівна з Рогізної. Що там відбувалося за дверима у Тамари й Мотрі з Бровченком, мені невідомо, але обидві не були вичищені цим разом і училися далі»¹⁷.

Таким чином, приховування минулого було своєрідним лотерейним квитком – або «вороже» походження викривалося з усіма витікаючими звідси негативними наслідками, або студенту вдавалося отримати бажану освіту і навіть зробити у майбутньому кар'єру. В реальному житті досить вагомим був суб'єктивний чинник: питання доцільності перебування в інституті вирішували місцеві комісії, тож нерідко саме від ступеня порядності і революційного фанатизму членів таких комісій залежала подальша доля студента. Багато важили і міжособистісні стосунки в середині студентської корпорації, навіть особисті симпатії чи антипатії.

Виключення із інституту зовсім не означало позбавлення права на отримання освіти назавжди. Аналіз різних документів, у тому числі і протоколів засідань Центральної комісії у студентських справах дає всі підстави говорити про те, що переважна більшість виключених, у тому числі і «колишніх», через рік – два була поновлена у складі студентів. Збираючи необхідні документи, доводячи свою лояльність до радянської влади, оббиваючи пороги державних закладів, центральної комісії та власної Альма-мачухи, а часом і виловлюючи на вулицях можновладців, вичищенням по декілька раз доводилось проходити в реальному житті всі кола пекла, але вони добивалися відновлення в правах. Скільки їх було в реальності, на жаль, сказати неможливо. Про це ми уже писали¹⁸. У звітах ВНЗ ступінь пролетаризації явно був завищений, нерідко з метою покращення показників, та іноді і в них вказувалося, що соціально-академічна перевірка не могла дати таких результатів, що ґрунтовно б змінили «фізіономію» студентського складу¹⁹.

Колишній привілейований статус був великою перешкодою для інтеграції в нове суспільство. Тому відредаговувати своє минуле довелося майже всім. Знищувалися документи і речі, частина минулого конвертувалася у допустиму для розміщення у анкеті інформацію. Можливі маніпуляції з прізвищем і родоводом обмірковували всі, але не всі вважали це доцільним: для одних такі маніпуляції вважались небезпечними, для інших – ганебними або нездійсненими²⁰. Тому для «колишніх» характерною була і четверта стратегія – використання можливостей, наданих їм державою. Це дозволяло змінювати акценти в біографічних даних, пос-

тупово відтінюючи своє походження, наголошуючи на трудових досягненнях на фронтах соціалістичного будівництва.

Усвідомивши, що для вступу до інститутів потрібний виробничий або червоноармійський стаж, молодь сподівалася набути пролетарський статус, пропрацювавши два – три роки на заводах, фабриках чи на селі. Сприяла цьому вигідна невизначеність категорії «пролетар». Ніхто чітко не вказував, що означало ним бути – походити із робітничої сім'ї, мати стаж роботи на виробництві чи «свідомість робітника»²¹. Разом з новим соціальним статусом – службовця чи робітника, молодь отримувала і командировку на навчання, у тому числі і на робітфак.

Соціальне походження було серйозною перешкодою не лише для професійної кар'єри, але і для особистого життя. «Історія поміяла людей місцями, – писав Т. Масенко. Раніше панські елементи відсторонювалися, гребували простими людьми, навіть у справах кохання і одруження, а тепер сини селянські чи робітничі з пролетарською гординою уникають та зрікаються всякого зближення з нащадками багатіїв, навіть з їхніми красунями...»²². Мабуть, справа була тут не лише в пролетарській гордині. Заводити романи з «колишніми» було небезпечно. Театр абсурду міг би запозичити чимало сюжетів із студентського життя 1920-х рр. Так, при новому знайомстві юнакам і дівчатам доводилося запитувати один одного, хто Ваш тато і чи не була Ваша бабуся пов'язана з контрреволюціонерами, тощо. М. Москвін згадував, що коли в роки навчання він познайомився з дівчиною Т., то вона назвалася дочкою робітника. «Опасаться, стало быть, нечего. Дело молодое, ухаживаю, заводим «роман». А пізніше виявилось, що у Т. батько – священник і дівчина справедливо вважала, що коли вона скаже правду про рідних, від неї всі втечуть, як від прокаженої. Реакція громадськості виявилася миттєвою. Вже через тиждень газета «Харківський пролетар» повідомляла, що студент – робітник розкладається у соціально чужому середовищі. Тему підхопила студентська преса, справа була доведена до логічного закінчення: «– Руки поповне целовал? – Целовал. – В кинематограф с ней ходил? – Ходил. Конеч! Доказанная контрреволюция. Сняли, отобрали стипендию, подняли вопрос в проверочной комиссии о выяснении подлинного социального происхождения»²³.

Студента КПІ СО. Гегера, який одружився на попівні, виключили із інституту, бо він вимушений був через напівголодне існування і відсутність житла поселитися у тестя – колишнього священника. Пильні громадяни відразу ж повідомили про це неподобство Правління інституту. Не допомогли ні пролетарське походження, ні академічна успішність, ні факт перебування у Легкій кавалерії студентства Києва, ні інші громадські доручення²⁴. Довелося звертатися до Центральної комісії у студентських справах, яка і поновила його в правах студента.

Особливо посилилася дискримінація «колишніх» в період першої п'ятирічки і сталінської культурної революції – у кінці 1920-х – на початку 1930-х рр. Ці роки ознаменувалися звільненням багатьох таких людей з робочих місць під час широкомасштабної чистки партійного і радянського

апарату, виселенням звільнених під час чисток «нетрудових елементів» із квартир, показовими процесами над «старими спеціалістами» – інженерами і вченими, яких звинувачували в саботажі, тощо. З 1928 року, за повідомленням Укрпрофосвіти, була «удосконалена анкета для вступників, а також вироблена спеціальна довідка, де повинно бути докладно зазначено про соціальний та маєтковий стан до революції і зараз. Крім того, прийом заяв призначено з 1 травня з тим, щоб можна було на місці перевірити документи вступників»²⁶.

Від ВНЗ в цей час вимагалось проводити перевірку соціального складу не як кампанії, а як повсякденну глибоку роботу для очистки від «чужого, ворожого нам елементу»²⁷ і, на відміну від минулих років, про всі виключення потрібно було інформувати загальностудентські збори і більше висвітлювати питання «чисток» в періодиці²⁸. Студентів відкрито закликали доносити один на одного: «Є випадки, коли комсомолец знає про приховування соціального стану, але мовчить. На мою думку, треба всім студентам, як тільки хто знає про кого щось непевне, так й подавати заяву. Бо що то за студент, коли він не турбується за чистку свого вищу»²⁹.

У цей час для виявлення «соціально-ворожих» серед студентів почали створюватися загони «легкої кавалерії» – «особий тип летучого «неофіційного» контролю», спеціальні групи комсомольців, які повинні були «влезть в самое сердце злоупотреблений... застать врага на месте преступления...»³⁰. Саме так визначив їхнє призначення ініціатор створення цього масового руху М. Бухарін у своїй доповіді на VIII з'їзді ВЛКСМ. Результати ж роботи «легкої кавалерії» викликали шок у академічному середовищі. Акад. С.Єфремов записав у своєму щоденнику враження про її «роботу»: «А в Києві по школах заведено «легку кавалерію». Це засоби комсомолу, що ставить собі завданням шпіонаж, висліджування і, звісно, донос у належне місце про все, що їм не до вподоби. Тепер, правда, кажуть «заява», а не «донос» – слів бояться. ... Якийсь жах, непроглядний морок запанував, в якому загинули всі й матеріальні, й моральні цінності. Докотилися вже до самого краю, а далі нікуди вже падати»³¹. Ватаги «легкої кавалерії» створювалися при бюро ЛКСМУ кожного ВНЗ для «виявлення соціального стану студентства». Представництво від «легкої кавалерії» було обов'язковим під час роботи різноманітних комісій, а особливо коли мова йшла про чистки студентського складу.

Безпідставні звинувачення і виключення із ВНЗ були своєрідним знаряддям для підтримки серед студентів стану жаху й непевності. Підливала масла у вогонь і періодика, постійно друкуючи списки «вовків в овечій шкурі»³², «тарганів у шпарах»³³ і наголошуючи, що їх до «наших вузів пролізли сотні й тисячі». Характеризуючи студентський склад ВНЗ, тодішня пропагандистська машина безуспішно використовувала таку нову лексику, яка раз і назавжди закріпила в масовій свідомості негативний образ «соціально-ворожого» студента. В цьому випадку ми також

бачимо яскраві прояви зооморфізму як складової частини міфологізації суспільних процесів.

Дослідники відмічають, що порівняння з тваринами об'єкта, що висміюється, було давнім і надзвичайно ефективним прийомом, спорідненим з карикатурою і байкою³⁴. Це підтверджується словами одного із студентів того часу, в майбутньому відомого літературознавця С. Крижанівського, який відмічає, що вся біда була в тому, що «здебільшого ми в ці стереотипи вірили, рівень нашої наївності і довірливості був тотожний рівню нашої дурості»³⁵.

Рішення про виключення викликали гнів і обурення однієї частини студентства, паніку у іншій, зламанною виявилась не одна доля. Масштаб трагедії маленької людини донесли до нас спогади. Наприклад, Д. Гуменна говорить про студентку, яка зійшла з розуму і весь час ходила біля свого інституту «якась наче непритомна. Не всі вдома»³⁶. «Який то жах зразу відчувти, що ти опинився за бортом життя, що ти нікому не потрібний, відчувти й бачити, як від тебе всі тримаються осторонь... Кілька днів я ходив, як прибитий, під страшною депресією, – писав Д. Нитченко про своє виключення. Я бачив, що життя для мене закінчене. Увечері я пішов на вокзал з наміром кинутися під поїзд. Ходжу по перону і чекаю першої нагоди. Нерви напружені, душить мене страшна розпука, хоч я в житті нікому ще не зробив жодного зла, але мушу гинути...»³⁷. Ми знаємо немало прикладів самогубства студентів як реакцію на несправедливість, та «пролетарське студентство розглядає цей жест як спробу підірвати нашу роботу в справі перевірки студентських лав»³⁸. Так, коли студент ІV курсу мехфаку КПІ П. Богун повісився, довідавшись про наміри виключити його з інституту, як чужий елемент. У газеті цього інституту писалося: «Нас не залякає петлюрівець, що стратив собі життя... Справжній пролетарський студент не повинен боятися перевірки, а навпаки, він повинен підсилити свою участь в роботі щодо перевірки»³⁹. Заступник наркома освіти УСРР А.Т. Приходько відмічав, що самогубства були наслідком свавілля перевірочних комісій у ВНЗ⁴⁰.

Отже, у 1920-ті рр. в повсякденне життя міцно ввійшов компроміс як нормальний спосіб вибудовування стосунків з собою, оточуючими і державою. Документи свідчать, що «колишніми» в умовах дискримінації використовувалися різні стратегії для того, щоб вступити і закінчити ВНЗ. Одним із найпростіших і розповсюджених способів стала служба в Червоній Армії, отримання «пролетарського» статусу на виробництві, але багатьом доводилося приховувати або редагувати своє минуле, пристосовувати біографічні дані до нових вимог.

Сьогодні ми вже не можемо говорити про те, що лише «колишні» підлягали негайному вичищенню із інститутів без права на відновлення у складі студентів. Аналіз різного роду документів переконливо доводить, що під маркою «соціально-ворожих елементів» протягом 1920-х рр. із ВНЗ виключалися перш за все «неблагонадійні» для радянської влади студенти, які не бажали бути бездумними і мовчазними реалізаторами

пролетарського світогляду. До цієї категорії попадала та молодь, яку пригнічували «стандартні фрази виступів, мертвечина, без живого просвіту думки...»⁴¹, бездушність і штучність, так несумісні із щирістю. Та саме ці якості могли за мить перетворити живу людину на «гвинтик». Тому для того, щоб не бути «вичищеними» під час постійних чисток, потрібно було не лише розчинитися в натовпі і стати непримітним, а й щодня «комсомолити в пустопорожнє», доводити свою пролетарськість: більшовицькою риторикою, поведінкою, звичками, зовнішністю, показовою громадською активністю, інтригами і доносами. Цю нехитру науку досягнути було неважко, конформістські практики весь час удосконалювалися, але до «лицемірної людини» тоді було ще далеко⁴². У ВНЗ не міг не залишатися відсоток порядності, моральності, гуманності та інші світоглядні установки, що передавалися молодому поколінню «старими» професорами і під впливом яких «перероджувалися» навіть комсомольці, тож для влади студенти завжди залишалися неблагонадійними.

Примітки

1. Смирнова Т.М. «Сын за отца не отвечает». Проблемы адаптации детей «социально чуждых элементов» в послереволюционном обществе (1917 – 1936 годы) / Т.М. Смирнова // Россия в XX веке. Люди, идеи, власть. – М., 2002. – С. 172.
2. Там само. – С. 179.
3. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (Далі – ЦДАВО У) – Ф. 166. – Оп. 9. – Спр. 327. – Арк. 3.
4. Там само. – Арк. 22.
5. Там само. – Оп. 6. – Спр. 10520. – Арк. 31.
6. Там само. – Оп. 9. – Спр. 1417. – Арк. 119.
7. Там само. – Оп. 4. – Спр. 711. – Арк. 134.
8. Підмогильний В. Місто / В. Підмогильний. – Харків, 2005. – С. 93.
9. Москвин М. Хожение по вузам. Воспоминания комсомольца / М. Москвин. – Paris, 1933. – С. 13.
10. ЦДАВО У. – Ф. 166. – Оп. 9. – Спр. 327. – Арк. 17.
11. Там само. – Арк. 20.
12. Там само. – Оп. 4. – Спр. 710. – Арк. 128.
13. Там само. – Оп. 5. – Спр. 604. – Арк. 133.
14. Рябченко О.Л. Студенство Рядянської України у пошуках «пролетарської» ідентичності (1920-ті роки). // О.Л. Рябченко. УІЖ. – 2009. – №4. – С. 129-143.
15. Державний архів Одеської області. – Ф.Р. – 1593. – Оп. 1. – Спр. 419. – Арк. 1.
16. Там само. – Ф.Р. – 2147. – Оп. 1. – Спр. 115. – Арк. 166.
17. Гуменна Д. Дар Евдотії. Испити пам'яті / Д. Гуменна. – К., 2004. – Кн. 1. – С. 159.
18. Рябченко О.Л. Зазначена праця. – С. 133-134.
19. Державний архів Полтавської області. – Ф.Р. – 495. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 177.
20. Чуйкина С. Дворянская память: «бывшие» в советском городе (Ленинград, 1920-е – 30-е годы) / С. Чуйкина. – СПб., 2006. – С. 165.
21. Марков А. Что зничит багь студентом / А. Марков. – М., 2005. – С. 132.
22. Масенко Т. Роман пам'яті / Т. Масенко. – К., 1970. – С. 176.

23. Москвин М. Зазначена праця. – С. 15.
24. ЦДАВО У. – Ф. 166. – Оп. 9. – Спр. 324. – Арк. 14, 24.
25. Чуйкина С. Зазначена праця. – С. 161.
26. ЦДАВО У. – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр. 8797. – Арк. 202.
27. Там само. – Оп. 9. – Спр. 1737. – Арк. 103.
28. Державний архів Житомирської області. – Ф.Р. – 98. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 20.
29. Ворог напирас. До чистки вишів (ХІНО) // Студент революції. – 1930. – №4. – С. 49. – Підпис: О.К.-н.
30. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 344. – Арк. 2.
31. Цит. за: Болабольченко А. Сергій Єфремов. Повернення із забуття / А.Болабольченко // Київська старовина. – 2006. – №5. – С. 139.
32. Вовки в овечій шкурі. Список четвертий // Комсомолец України. – 1929. – 16 січня; Вовка геть з комсомолу // Комсомолец України. – 1929. – 11 січня.
33. Раєв М. таргани в шпарах / М. Раєв // Студент революції. – 1929. – №5-6. – С. 32-33.
34. Орлов И.Б. Образ нэпмана в массовом сознании 20-х гг.: мифы и реальность / И.Б. Орлов // Новый исторический вестник. – М., 2002. – №1(6). – С. 31.
35. Крижанівський С. Спогад і сповідь з ХХ століття / С. Крижанівський. – К., 2002. – С. 19.
36. Гуменна Д. Зазначена праця. – С. 225.
37. Нитченко Д. Від Зінькова до Мельборну / Д. Нитченко // Березень. – 1992. – №3-4. – С. 71.
38. Дефі Ф. Замість некролога / Ф. Дефі // К.П.І. Газета пролетарського студентства, професури та службовців Київського політехнічного інституту. – 1929. – №80.
39. Там само.
40. ЦДАВО У. – Ф. 166. – Оп. 9. – Спр. 52. – Арк. 148.
41. Гуменна Д. Зазначена праця. – С. 180.
42. Марков А. Зазначена праця. – С. 105.

Summary

Author of this article analyzes strategies used by former privileged people and their children for receiving high education like a necessary cause for the integration of early Soviet society. Author describes the policy of Soviet power related to this category of youth and the main methods of upbringing devoted to power citizens.

Key words: «former», «proletarianization», «cleaning actions», «radicals' society, integration, vital strategy, social origin, identity.

Одержано 25 квітня 2013 р.